

Tisztelt Kúriai Elnök Úr!

Tisztelt Alkotmánybírósági Elnök Úr!

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Nagyon köszönöm Darák Péter elnök úrnak a megtisztelő meghívást, amelynek örömmel teszek eleget, habár nem könnyű a Kúria jogi szakkönyvtárának muzeális értékű darabjairól, kincseiről 10 vagy akár 15 percben képet adni. Arra eleve nem is vállalkozhatom, hogy a muzeális gyűjtemény gazdag anyagáról bármennyire is reprezentatív ismertetést adjak, csak néhány, hozzám szakmailag közelálló könyvritkaságról szeretnék beszélni.

A Kúria honlapjának a muzeális gyűjteményt ismertető oldaláról is tudható, hogy a könyvtár 170 db. 1800 előtt kiadott könyvet őriz.ⁱ A legrégebbi könyv 1568-ból való,ⁱⁱ Umberto Locati olasz dominikánus szerzetes, teológus és kánonjogászⁱⁱⁱ leghíresebb munkája, amely az inkvizíciós bíraskodás latin nyelvű kézikönyve (*Opus quod iudiciale inquisitorum dicitur*). Az 1503-ban Piacenza közelében, egyszerű család gyermekeként született Umberto Locati (latinosan Umbertus Locatus) e művét már élete delén túl, gazdag bírói tapasztalatok birtokában írta meg. A könyv első kiadásban 1565-ben jelent meg Rómában, ehhez képest a Kúria könyvtárában meglevő példány a sikeresnek bizonyult mű 3 évvel később, szintén Rómában megjelent második kiadásából való. Az Országgyűlési Könyvtárban e könyv nem található meg, és féltő, hogy más hazai könyvtárakban sem nagyon bukkanhatunk rá, jó hír azonban, hogy a mű 1570-ben megjelent harmadik kiadása a google.books-on teljes terjedelmében olvasható.^{iv} Locati műve nem egy rendszeres munka, hanem valójában egy lexikon, amelyben az anyagot a szerző egymást ábécérendben követő címszavak szerint haladva mutatja be. A címszavak terjedelme jelentős különbségeket mutat. A boszorkányokra (*lamiae*) csak néhány sort szán, rámutatva arra, hogy aki az ördögnek fogad engedelmisséget, azt az inkvizíció megbünteti, a büntetési tételre sajnos nem utal.^v A legterjedelmesebb címszavak a bizonyításról szólnak. Locati viszonylag részletesen ír a tanúkról, de a legrészletesebben a tortúráról, amelyről megállapítja, hogy csak egyéb bizonyítékok hiányában alkalmazható. Rendszeresen és akkurátusan hivatkozik mind a római jogra, pl. a Digestára, mind a középkori jogtudósok műveire, és olykor humanistákra, pl. a német Ulrich Zasiusra is.

Méltán nevezi kincsnek a kúriai honlapon olvasható ismertetés azt az 1586-ban Lyonban megjelent *Corpus iuris civilist*, amelyet a jeles francia humanista jogtudós, Dionysius Gothofredus (Denys Godefroy) adott ki.^{vi} Gothofredus 1549-ben Párizsban született nemesi család fiaként. Jogi tanulmányait elsősorban szülővárosában végezte, de tanult a leuveni, a kölni és a heidelbergi egyetemen is. Heidelbergben alakult ki rokonszenve a kálvinizmus iránt, és református hitre tért. A Szent Bertalan éjt követően menekülésre ugyan nem kényszerült, de óvatosan keresni kezdte a helyét, majd egy időre Genfbe költözött, ahol 1585-ben egyetemi tanár lett. Professzori kinevezésében szerepet játszhatott

az is, hogy hatalmas és igen alapos munka révén 1583-ban Genfben kiadta a iustinianusi törvénykönyvek általa gondozott szövegét. Gothofredus ekkor még viszonylag fiatal, 34 éves volt. A Kúria könyvtárában megtalálható második kiadás 3 évvel később, 1586-ban Lyonban jelent meg, mint ahogy a későbbi kiadások is. Akkoriban Lyon volt az egész európai könyvkiadás egyik legfontosabb fellegetője Párizs, Velence és Frankfurt mellett.^{vii} Gothofredus editiójának nevezetessége, hogy elsőként viseli a *Corpus iuris civilis* címet. Mint Szabó Béla debreceni professzor egy tanulmányában rámutatott, Gothofredus editiója azért is nagyon fontos volt, mert hosszú időre stabilizálta a *Corpus iuris civilis* szövegét.^{viii} A iustinianusi szöveg a középkorban még hitelesnek elfogadott ún. vulgáta változata^{ix} ugyanis a humanisták kritikái nyomán már a XV. század végétől vitatottá vált,^x és ez a joggyakorlatban bizonytalanságot okozott. Gothofredus a iustinianusi törvénykönyvek és a iustinianusi novellák mellett a kötet végére beillesztett néhány alapvető kánonjogi és hűbérjogi forrást is, a glossátorok és a kommentátorok szövegeit azonban teljes mértékben mellőzte, amelyek helyett saját maga által készített humanista szellemű lábjegyzet-apparátust épített be. Ez újításnak számított, mert addig a iustinianusi törvénykönyveket általában Accursius *Glossa ordinariájával* együtt adták ki. Mindazonáltal Gothofredus nem tartozott azon humanisták közé, akik lesújtóan vélekedtek a középkori jogirodalomról.^{xi} Ennek jele, hogy később rendkívül alapos kritikai apparátussal megjelentette Accursius *Glossa ordinariáját* is. Önfeláldozóan végzett forráskiadó munkája mellett arra már nem volt módja, hogy hosszabb lélegzetű önálló munkákat is írjon.^{xii} Egyébként családos ember volt, egyik fia, Iacobus Gothofredus szintén híres jogtudós lett, aki a *Codex Theodosianus* szövegkiadójaként szerzett magának igen komoly elismerést.

Visszatérve a Gothofredus-féle *Corpus iuris civilisre*, e könyv apróbetűs szövegének olvasása, mitagadás, igénybe veszi a szemet, de e betűtípus alkalmazása révén a hatalmas terjedelmű anyag egyetlen kötetbe belefért. Ez fontos előnye volt Gothofredus editiójának, részben takarékosági szempontból, részben pedig azért, mert ez az egységes kötet lehetővé tette, hogy egy jogásznak mindig a keze ügyében lehessen a *Corpus iuris*, amit Gothofredus nagyon fontosnak tartott. Persze az apróbetűkkel együtt is vaskos könyvről van szó, amely 28 cm magas és több mint 3600 oldal. Gothofredus a *Corpus iuris civilisnek* összesen 12 egymástól különböző kiadását jelentette meg. Ez a tény önmagában is jelzi a könyv kimagasló sikerét.

A Kúria könyvtárának harmadik legrégebbi kötete a legnagyobb francia jogtudósnak, a Gothofredusnál közel 30 évvel korábban született Iacobus Cuiaciusnak (franciásan Cujas) halála előtt két évvel, 1588-ban Kölnben megjelent munkája, az *Opera quae de iure fecit*. Cuiacius alighanem e művével aratta életében a legnagyobb sikert. A szerző haláláig ez a mű nem kevesebb mint öt kiadásban jelent meg, először Frankfurtban, nem sokkal később Párizsban, majd utóbb Kölnben is.^{xiii} Mind a párizsi, mind a kölni kiadást néhány év múlva után kellett nyomni. A Kúria könyvtárának példánya a kölni utánnomásból való. A kölni kiadás értékét növeli, hogy a korábbi kiadásokhoz képest jelentősen bővített változat.

Cuiacius szegény szülők gyermekeként Toulouse-ban született 1522-ben.^{xiv} Bourges, Valencia, Grenoble és Torino egyetemén, végül ismét Bourges-ban tanított. Taníthatott volna akár még több egyetemen is, mert európai híré jogtudósként számos egyetemre kapott meghívást. Ám ő még a naptárreformjáról híres XIII. Gergely pápa meghívását is visszautasította, amely a bolognai katedrara szolt. Cuiaciust korának legnagyobb jogtudósaként tarthatjuk számon, aki a szövegeket az ókori görög és latin irodalom teljes körű ismeretével felvértezve, addig soha nem látott magas színvonalon kritikailag értelmezte, és elsőként mutatott ki interpolációkat a Digestába felvett klasszikus jogtudósi szövegekben. Interpolációgyanúsításai ma is érvényesek. Mélyen katolikus volt, de a középkori jogtudósokról mint vérbeli humanista lesújtóan vélekedett.^{xv} Ezt a beállítottságát tükrözi XIX. századi bronzszobra, amely legalább két példányban létezik, szülővárosában, valamint a párizsi Sorbonne épületében is megvan. A doktori kalapot viselő Cuiacius a kezében tartja Iustinianus *Digestáját*, és a lábával tiporja Accursius *Glossa ordinariáját*.

Cuiaciusnak azonban a Kúria könyvtára nemcsak ezt a művét birtokolja, hanem az összes műveit, amelyek egy híres, Nápolyban 1722 és 1727 között megjelent kiadásban állnak rendelkezésre.^{xvi} 11 db. 39 cm magas, tehát folio méretű, díszes bőrkötésben pompázó kötetről van szó.

Mennyiségileg ezt a sorozatot is felülmúlja a XVI. századi francia humanizmus másik óriása,^{xvii} Hugo Donellus (franciásan Doneau) összes műveit tartalmazó, 12 hasonlóan impozáns folio kötet, amelyek Luccában jelentek meg 1762 és 1770 között. Ez volt Donellus összes műveinek első teljes kiadása.^{xviii}

Az 1527-ben jómódú és művelt család gyermekeként született Donellus is kiváló humanista volt, szívesen hivatkozott az ókori auktorokra, de jogászbibb, dogmatikusabb gondolkodású volt a nála öt évvel idősebb Cuiaciusnál. A kálvinista hitre tért Donellus a Szent Bertalan éjtt követően Franciaországból a legsürgősebben elmenekülni kényszerült. Gothofredushoz hasonlóan először ő is Genfibe ment, később Heidelbergben, Leidenben, végül pedig a Nürnberg közelében lévő altdorfi egyetemen működött professzorként.^{xix}

Donellusnak köszönhetjük többek között az anyagi jog és az eljárásjog elhatárolását, valamint azt, hogy a tulajdonjogi részjogosítványok felsorolásába a birtoklás joga is bekerült. A XIX. század egyik legnagyobb jogtudósa, Savigny a példaképének tekintette Donellust. Világhy Miklós professzor a római jogi tanszékről kölcsönzött Donellus-köteteket egyetemi dolgozószobájában tartotta, és azokat (Vékás Lajos professzor úr elmondása szerint), amíg csak tehette, rendszeresen forgatta is. Az ELTE római jogi tanszékének ugyan három Donellus-sorozata is van, amelyek közül az egyik sorozat első kötete még Donellus életében jelent meg, de egyik sorozat sem teljes. Lényegében „csak” Donellus főműve, a civiljogi kommentárjai vannak meg,^{xx} amelyek a Kúria 12 kötetes összkiadásában az első öt kötetet, valamint a VI. kötet első felét töltik ki. Ráadásul a római jogi tanszék Donellus-köteteit sajnos nem egészíti ki egy olyan részletes tárgymutató, mint

amilyen a Kúrián megtalálható Donellus-sorozatnak az egész XII. kötetét igénybe veszi, és 402 oldalra rúg.

Ez a szokatlanul bőséges index, amelyet föltehetően a luccai összkiadást sajtó alá rendező Bartolomeo Pellegrini, a pandektajog pisai professzora állított össze,^{xxi} nemcsak egyszerű címszavakból, hanem helyenként rövid, de velős mondatokból is áll. Ekként már a tárgymutatóból is kiderül pl., hogy Donellus szerint kétféle *bona fides* létezik. Az egyik a *dolus* ellentéte. Az ebben az értelemben vett jóhiszeműséget minden szerződésnél meg lehet kívánni, hiszen csalni nem szabad. A *bona fides* másik jelentése a *bonum et aequum*, amelyet a Ptk. terminológiája szerint a jóhiszeműség és tisztesség követelményének nevezhetünk, amely csak a *bonae fidei contractus*oknál játszik szerepet, mert e szerződéseknel a feleknek mindent meg kell tenniük, amit a tisztesség, a korrektség, a méltányosság megkíván.^{xxii}

A tárgymutató használata során érdemes tudni, hogy az index nem az oldalszámokra, hanem a hasábok számaira utal, a Donellus-kötetek oldalai ugyanis rendszerint két számozott hasábra oszlanak. Cuiacius összes műveit is hasonló indexelési technikával elkészített tárgymutató egészíti ki, amely a tízkötetnyi törzsanyaghoz XI. kötetként járul 672 oldal terjedelemben. A Cuiacius-sorozat tárgymutatója annyival fejlettebb, hogy míg a Donellus-editio tárgymutatójában megadott „függőleges koordináták” (ill. az ezek szerepét szerepét betöltő caputszámok) nem mindig orientálnak megfelelően, a Cuiacius-indexben a hasábok száma mellett megadott, a kötet oldalainak megfelelő sávjaira utaló marginális betűjelek nagyon jól segítik a keresett szöveghely gyors beazonosítását.^{xxiii}

Ma már nem kell tantalusi kínokat elszenvednie annak, aki vágyat érez ezeknek a szép barokk kori köteteknek, tehát a nápolyi Cuiacius^{xxiv} és a luccai Donellus^{xxv} sorozatnak az olvasására, mert e kötetek szkennelt verzióját jó eséllyel meg lehet találni a világhálón.

És hogy egy hungarikummal fejezzem be az ismertetést: tárgymutatók dolgában annak idején mi sem álltunk rosszul. Az 1696-os nagyszombati *Corpus Juris Hungaric*inek is van egy 140 oldalas tárgymutatója,^{xxvi} amely a nem egészen 1200 oldalas törzsszövegre vetítve valamivel jobb arány, mint amilyen akár a Cuiacius, akár a Donellus-sorozatnál látható. A nagyszombati Index, sokkal inkább, mint Cuiacius vagy Donellus műveinek indexei, helyenként tankönyvszerű felsorolásokat, sőt egész mondatokat, néhol hosszabb összefüggő szövegeket is tartalmaz, tehát annak idején egy kicsit pótolta a kodifikáció és a tankönyvek hiányát. Kiderül belőle pl., hogy amíg a „császári jog” szerint hatféle életkori csoport létezik, a magyar jog szerint csak négy. A *bona fides* kapcsán pedig arra mutat rá a nagyszombati Index, hogy amíg a „polgári jog” szerint az elbirtokláshoz szükséges a jóhiszeműség is, addig a magyar jog szerint nem szükséges.^{xxvii}

Végül arra szeretném felhívni még a figyelmet, hogy ezek a becses kora újkori könyvek különleges emberi és tudósi erényeket sugároznak. E könyveket lapozgatva meghatónak érezhetjük a tudomány szent ügye iránti mélységes alázatot, és érezhetjük a szerzők odaadó

tiszteletét az olvasó iránt. E régi mesterek legfőbb célja ugyanis nem az önkifejezés volt, hanem sokkal inkább az, hogy elnyerjék a legigényesebb olvasók tetszését is.^{xxviii}

Köszönöm szépen a figyelmet!

JEGYZETEK

ⁱ Ld. <http://kuria-birosag.hu/hu/kuria-jogi-szakkonyvtara-muzealis-erteku-gyujtemenye> (látogatva: 2017.05.14.).

ⁱⁱ A könyvnyomtatás ebben az időben már több mint 100 éves múltra tekintett vissza, tekintettel arra, hogy Gutenberg legkésőbb 1450-ben már nyomtatott szórólapokat és kisebb könyveket állított elő Mainzban. Jakab Éva: *Szerzők, kiadók, kalózok*, Bp. 2012, 15.

ⁱⁱⁱ Umberto Locati a könyv címlapja szerint a teológia tanára, bagnoregioi püspök (*episcopus Balneoregiensis*), de elsősorban inkvizitor (*sanctissimae Inquisitionis commissarius generalis*) volt. Művét ez utóbbi minőségében ajánlotta V. Pius pápának (uralk. 1566–1571). Életrajzát ld. itt:

[http://www.treccani.it/enciclopedia/umberto-locati_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/umberto-locati_(Dizionario-Biografico)/)

^{iv}Umbertus Locatus: *Opus quod iudiciale inquisitorum dicitur*, Romae 1568, 595 p. 19 cm. Leltári szám: LB:EK 51396.

Az 1570-es római kiadás elérhető itt:

https://books.google.hu/books?id=zc_m7fvwmY8C&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

^v Locatus 1568, 226 (s. v. Lamiae).

^{vi} *Corpus iuris civilis*, Lugduni 1586 [2061 + 964 + 553 + 63 pp., 28 cm]. Leltári szám: LB:EK 51393

^{vii} Jakab 2012, 22.

^{viii} Szabó Béla: *Dionysius Gothofredus magyar hallgatói Strasbourgban*, in: Huszti Vilmos Emlékkönyv, Miskolc 2000, 198.

^{ix} Ez volt a bolognai glosszátorok által is használt ún. *Littera Bononiensis*, amelyet a humanisták az ún. *littera Florentina* alapján kritizáltak, ld. Stein 2005, 99. A firenzei kódexről Ráth-Végh István is megemlékezik *A könyv komédiája* c. munkájában.

^x Angelo Poliziano már 1490-ben bebizonyította, hogy a firenzei Medici-könyvtárban őrzött kézirat (*littera Florentina*) tekinthető a *Digesta* archetipusának, ld. Stein: A római jog Európa történetében, 2005, 100.

^{xi} E vélekedéseket illetően ld. az alább Cuiaciusról írottakat, ld. továbbá Stein 2005, uo.

^{xii} Ld. ehhez Stein 2005, uo; Coing/Holthöfer: *Handbuch* II/1 (1977), 150.

^{xiii} Cuiacius: *Opera quae de iure fecit in hunc diem*, Coloniae Agrippinae 1588, 787 p. 17 cm. Leltári szám: LB:EK 16179. Coing: *Handbuch* II/1 (1977), 470 a további kiadásokat a következőképpen sorolja fel: Frankfurt 1573, Párizs 1574, uo. 1577, Kölnben (bővített kiadás) 1584/85. Cuiacius halála után Hannover 1602, Lyon 1606, Genf 1609, Párizs 1617, uo. 1637. Az 1577-es párizsi kiadás elérhető itt:

https://ia800208.us.archive.org/10/items/bub_gb_CKZ0bNkG3xsC/bub_gb_CKZ0bNkG3xsC.pdf

E műre III. Henrik francia király (1574–1589) 10 éves nyomtatási privilégiumot adott, amelynek francia nyelvű kivonatát a könyv számozatlan 10. oldala tartalmazza. Az első ismert könyvnyomtatási privilégiumot 1469-ben egy német nyomdász, Johannes von Speyer (Johannes de Spira) kapta meg Velence tanácsától 5 évre, amely az egész Velencei Köztársaság területére érvényes volt. Jakab 2012, 34. A XVI. században Angliában általában csak néhány évre (ld. Jakab 2012, 39.sk.), de a kontinensen sok jel szerint általában már 10 évre szóltak a hasonló privilégiumok, amelyeket tipikusan az uralkodók adtak ki nyomdászok számára az országuk egész területére kiterjedő hatállyal. Locati id. művében nem található utalás ilyen privilégiumra.

^{xiv} A szintén szóba jövő 1520-as dátumhoz képest az újabb irodalom 1522-t tekinti Cuiacius születési évének, ld. Xavier Prévost: *Reassessing the influence of medieval jurisprudence on Jacques Cujas's method*, in: P. du Plessis — J. W. Cairns (ed.): *Reassessing legal humanism and its claims*, Edinburgh 2016.

^{xv} Cuiacius Accursiust olykor butának (*stultus*) nevezte, megállapításait pedig nevetségesnek (*ridiculus*), ld. erre nézve az újabb irodalomból Prévost 2016, aki egyébként az elterjedt sztereotípiákhoz képest Cuiacius árnyaltabb értékelését szorgalmazza.

^{xvi} Cuiacius összes művei először Carolus Annibal Fabrotus gondozásában jelentek meg 1658-ban Párizsban 10 kötetben, ld. Coing: *Handbuch* II/1 (1977), 470. A Kúria könyvtárában (és az ELTE római jogi tanszékén is) meglevő nápolyi kiadás tűnik az első olyan editionnak, amely részletes tárgymutatóval van ellátva, ld. erre nézve az alább írottakat.

^{xvii} Coing/Holthöfer: *Handbuch* II/1 (1977), 149 Cuiaciust és Donellust nevezik a humanista jogtudomány legnagyobb alakjainak, akiknek tekintélye csak Bartoluséhoz és Balduséhoz mérhető. Műveik terjedelme és dogmatikai alaposága egyaránt kiemelkedő. Cuiacius új műfajokat hozott létre, Donellus pedig a civiljog rendszeres, a források rendszerétől független, dogmatikailag megalapozott tárgyalásában jeleskedett. Civiljogi kommentárjai a dogmatikus jogirodalom valaha megírt legnagyobb szabású műve.

^{xviii} Ld. ekként Iohannes Koenig in: Donellus: *Commentarii de iure civili*, I, Norimbergae 1831, XVII. old.; Coing: *Handbuch* II/1 (1977), 471. Ezt a kiadást Oswald Hilliger jénai professzor által a XVII. század elején elkészített értékes lábjegyzet-apparátus egészíti ki.

^{xix} Donellus megbecsült jogászprofesszorként, de úgymond számkivetve, német földön hunyt el 1591-ben (64 évesen), és így nem érthette meg IV. Henrik francia király 1598-ban kiadott nantes-i ediktumát, amely vallásszabadságot adott a protestánsoknak.

^{xx} Donellus civiljogi kommentárjainak a római jogi tanszékének birtokában levő folio méretű 3 db. kötete Frankfurt am Mainban jelent meg 1589-ben (I. kötet) és 1595-ben (II-III. kötet). A római jogi tanszék birtokában levő II. kötetbe belekötötték (kolligálták) Donellusnak a *Digesta* néhány titulusához írt kommentárjait, amelyek Antwerpenben jelentek meg 1582-ben (Donellus akkor leideni professzor volt). E folio kiadás a civiljogi kommentároknak mind a 28 könyvét tartalmazza, szemben a római jogi tanszék birtokában levő másik két sorozattal (amelyek a XIX. század első felében Nürnbergben jelentek meg), ezek ugyanis csak a civiljogi kommentárok első 11, ill. első 20 könyvét tartalmazzák. Világhy professzor annak idején azt a háromkötetes sorozatot kapta meg tartós kölcsönbe, amely a civiljogi kommentárok első 11 könyvét tartalmazza.

^{xxi} Ld. erre nézve Koenig 1831, uo. A luccai Indexhez fűzött latin nyelvű előszóban a nyomdász (Giovanni Riccomini) hosszasan méltatja a tárgymutató összeállítójának áldozatos munkáját, de nem nevezi meg. Saját magára mint a tárgymutató összeállításának megrendelőjére utal, aki tisztában volt azzal, milyen fontos az, hogy részletes tárgymutató segítse az olvasót a hatalmas életműben való eligazodásban.

^{xxii} Ld. a XII. kötet (Index) 38. oldalát. G. Luchetti — A. Petrucci, *Fondamenti del diritto contrattuale europeo: Le obbligazioni e i contratti dalle radici romane al 'Draft Common Frame of Reference'*, Bologna 2010, I, 39 a luccai kiadás VII. kötetéből (830. sk. hasáb) idézik ezt a szembeállítást, amely tehát már nem a *Commentarii de iure civili*-ben szerepel, hanem Donellusnak a *Digesta* bizonyos titulusaihoz írott kommentárjában, ezért annak idején a római jogi tanszéken megtalálható Donellus-sorozatokban hiába kerestem ezt a helyet.

^{xxiii} Cuiacius összes művének indexét a címlap tanúsága szerint Leonardus de Turris állította össze.

^{xxiv} Az 1720 és 1727 között kiadott nápolyi Cuiacius-sorozat III. kötete itt érhető el (Madrid, Univ. Complutense): <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=ucm.5319457200;view=1up;seq=1>
Egy későbbi (1758-as) nápolyi Cuiacius kiadás II. kötete itt érhető el:

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1247757.r=cuiacii%22opera%20omnia%22?rk=171674;4>

A nápolyi Cuiacius IV. kötete itt érhető el (1758-as kiadás):

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k124779r.r=cuiacii%22opera%20omnia%22?rk=64378;0>

A nápolyi Cuiacius V. kötete itt érhető el (1758-as kiadás):

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1247770.r=cuiacii%22opera%20omnia%22?rk=21459;2>

A nápolyi Cuiacius VI. kötete itt érhető el (1758-as kiadás):

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k124778c.r=cuiacii%22opera%20omnia%22?rk=42918;4>

A nápolyi Cuiacius VII. kötete itt érhető el (1758-as kiadás):

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k124780p.r=cuiacii%22opera%20omnia%22?rk=107296;4>

A nápolyi Cuiacius IX. kötete itt érhető el (1758-as kiadás):

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k124782f.r=cuiacii%22opera%20omnia%22?rk=128756;0>

A nápolyi Cuiacius X. kötete itt érhető el (1758-as kiadás):

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k124783t.r=cuiacii%22opera%20omnia%22?rk=150215;2>

A nápolyi Cuiacius XI. kötete itt érhető el (1758-as kiadás):

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1247846?rk=171674;4>

^{xxv} A luccai Donellus kiadás I. kötete itt elérhető (Bayerische Staatsbibliothek):

http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10494340_00003.html

A luccai kiadás II. kötete itt elérhető:

https://archive.org/stream/bub_gb_sVlpsZWmruYC#page/n5/mode/2up

A luccai kiadás III. kötete itt elérhető:

https://books.google.hu/books?id=zrQ4IEWNebIC&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

A III. kötet itt is elérhető: https://archive.org/details/bub_gb_in9b_eoSq6sC

A luccai kiadás IV. kötete itt elérhető:

<https://books.google.hu/books?id=bl7qlApIpHwC&pg=PA53&dq=hugonis+donelli+opera+omnia&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwjxj9Dm8O3TAhWFIpoKHdysAj8Q6AEIZDAJ#v=onepage&q=hugonis%20donelli%20opera%20omnia&f=false>

IV. kötet itt is: https://archive.org/details/bub_gb_wwWEgafGOJMC

A luccai kiadás V. kötete itt elérhető:

https://archive.org/details/bub_gb_tlwQ8Ca7KvsC

A luccai kiadás VI. kötete itt elérhető:

https://archive.org/details/bub_gb_esHdshJD92gC

A luccai kiadás VII. kötete itt elérhető:

https://archive.org/stream/bub_gb_OItt0CmNjrMC#page/n5/mode/2up

A luccai kiadás VIII. kötete itt elérhető:

https://books.google.hu/books?id=AeeyPMdDaVkc&pg=PA417&dq=donellus+tomus+octavus&hl=hu&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=donellus%20tomus%20octavus&f=false

A luccai kiadás IX. kötete itt elérhető:

https://archive.org/details/bub_gb_NPOoMMf6kEUC

A luccai kiadás X. kötete itt elérhető:

https://archive.org/details/bub_gb_kJKcuyOaSNAC

A luccai kiadás XI. kötete itt elérhető:

https://books.google.hu/books?id=b_afUCNY1QgC&pg=PP12&dq=donellus+tomus+undecimus&hl=hu&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=donellus%20tomus%20undecimus&f=false

A luccai kiadás XII. kötete (Index locupletissimus) itt elérhető (Biblioteca Nazionale):

https://books.google.hu/books?id=KfTB7RdxEGgC&printsec=frontcover&dq=hugonis+donelli+opera+omnia+index&hl=hu&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=hugonis%20donelli%20opera%20omnia%20index&f=false

Az 1840-es firenzei Donellus-kiadás I. kötete itt elérhető (Stanford Law Library):
https://books.google.hu/books?id=7Ps3AAAAIAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

^{xxvi} *Index Corporis Juris Hungarici seu Cynosura jurisperitorum*, Tyrnaviae 1722. A nagyszombati tárgymutató címében szereplő görög eredetű *cynosura* szó eredeti jelentése ‘kutyafarok’, de a görögök így hívták a Kis Medve csillagképnek a Sarkcsillagban végződő „nyelét” is. Ennek nyomán alakult ki a szó a ‘vezércsillag, vezérfonál’ jelentése, majd ez utóbbiból a kora újkori latin nyelvű könyvcímekben gyakorivá vált ‘útmutató, kalauz’ jelentés. E magyarázatért köszönettel tartozom tudós barátomnak, Glaser Tamásnak.

^{xxvii} A római jogot a nagyszombati Index — a nagyszombati jogi kar 1667. január 2-án kelt alapítóleveléhez hasonlóan — hol „császári jognak”, hol „polgári jognak” nevezi.

^{xxviii} A fenti életrajzi adatok forrásául, ha más nincs megjelölve, a következő művek szolgáltak: G. Kleinheyer — J. Schröder (hrsg.): *Deutsche und europäische Juristen aus neun Jahrhunderten*, Heidelberg 1996⁴; M. Stolleis (hrsg.): *Juristen. Ein biographisches Lexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, München 2001.